

УДК 159.9.072.52-053.6

Ольга Милюзіна

ВІДОБРАЖЕННЯ НАРАТИВНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ПІДЛІТКА ЗАСОБАМИ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються психологічні механізми конструювання суб'єктного нарративу підлітків засобами народного мистецтва. Представлена експериментально-методична розробка з оптимізації суб'єктності підлітка засобами народного мистецтва у групі дітей підліткового віку.

Ключові слова: суб'єктність підлітка, нарратив, народне мистецтво.

Актуальність проблеми. Процес інтенсивного соціокультурного розвитку українського суспільства, з одного боку, надає підліткові свободу для вибору соціального середовища й засобів спілкування, способу і стилю життя, а з другого — процес адаптації і самовизначення, що ускладнився, висуває високі вимоги до рівня самосвідомості, самоконтролю підлітка, робить його незахищеним від можливих втрат у його соціально-психологічній рівновазі. Це особливо підсилюється недоступністю для сучасного підлітка тих умов освіти, виховання, розвитку, які необхідні для соціально-культурної адаптації особистості в даному суспільстві; піднесеним екзистенціальним прагненням його віку; великою дистанцією між духовною зосередженістю, ідеальними очікуваннями від життя й реальними результатами і ефектами вчинків та дій підлітка; суворим регламентом часу для творчого самовираження, захоплень, ігор; недостатнє володіння підлітком способами фіксації "Я в житті". Тому в нинішній ситуації соціалізації підлітка важливо створити сприятливі умови для підвищення рівня розуміння ним свого життєвого досвіду, усвідомлення мети життя та особистісних можливостей, вкладу "Я"-активності в процес їх досягнення.

Одним із засобів поглиблення розуміння підлітком суб'єктивного життєвого досвіду, розширення змісту уявлення про власне "Я" та самоконструювання стратегій його реалізації є, на нашу думку, створення підлітком нарративної оповіді засобами народного мистецтва. У творах народного мистецтва, зокрема у вишивці та писанці, підлітки фіксують не лише своє естетичне бачення світу, а і його оцінку, бажання перетворити його відповідно до свого ідеалу, що забезпечує більш ефективну естетичну та етнокультурну соціалізацію та самопізнання крізь її призму.

Мета статті полягає у розкритті психологічних механізмів конструювання підлітком суб'єктного нарративу засобами народного мистецтва, зокрема вишивання та писанкарства, а також методична розробка з оптимізації суб'єктності підлітка засобами народного мистецтва у групі дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу.

У вітчизняній психології сенс категорії "суб'єкт" розуміється як "реалізатор внутрішніх потреб та цілей" (Л.В. Сохань), "той, хто усвідомлює"

млює та реалізує своє буття" (А.Т. Москаленко), "схильність до відтворення, творення себе" (В.О. Татенко).

Для нашого повідомлення цікавим є визначення "дискурсивної суб'єктності", що запропоноване Р. Харре та Г. Джилетом. Беручи до уваги те, що наратив є одним із видів дискурсу, дане визначення відкриє для нас можливості розуміння феномену наративної суб'єктності підлітка. Під "дискурсивним суб'єктом" дослідники визначають суб'єкт, що є певним інтегрованим семіотичним утворенням із центром "Я", що не існує само по собі, "в ізоляції" від взаємодії з іншими людьми, а реалізується в певному просторі мовних практик, тобто фактично є "місцем зустрічі" різних дискурсів. "Онтологічний статус людини як такої, що існує як семіотичне утворення, тобто її психічне виявляється винятково через знаковий матеріал, а особистісні прояви регламентуються дискурсивними практиками, до яких вона залучена" [8, с. 6].

Стаючи дискурсивним суб'єктом, особистість набуває здатності створювати дискурси, а не підкорятися їм, або репродуктивно їх відтворювати. Тобто, дискурсивна суб'єктність передбачає авторство, здатність виразити себе в тексті. Такий текст отримав назву "я-тексту особистості". Означені тексти будуються на основі культурно заданих дискурсивних моделей, найбільш поширеною серед яких є наративна модель осмислення життєвого досвіду особистості (Н.Ф. Каліна, О.М. Лактіонов, В.В. Нуркова, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева) [12, с. 2].

У процесі породження наративу відбувається осмислення та перегляд особистої історії, змінюється не лише ставлення до тих подій, в яких людина брала участь, але й здійснюється переосмислення власної особистості. Саме тому, крім лінгвістичних та семіотичних ознак наративу, В. Нуркова виділила його психологічні властивості: рефлексія людиною важливих моментів у власному розвитку, що ведуть до якісних змін особистості; формування "Я-концепції" особистості, механізмом якого є аналіз викладених у наративі життєвих подій, на основі яких робиться висновок про притаманні суб'єкту риси та якості; створення "концепції" життя, побудова і вибір цілей і тактик поведінки; переосмислення життєвих стратегій (самовизначення), що відбувається на основі особливої форми рефлексії досвіду свого життя; самопізнання, що проходить шляхом дослідження внутрішніх основ власної особистості та здійснюється в процесі породження наративу на основі особливої форми рефлексії досвіду свого життя [12, с. 16].

Зважаючи на те, що особистість у підлітковому віці розпочинає відстоювати своє право на самостійність, право бути автономним суб'єктом життєтворчості (В.О. Татенко, Т.М. Титаренко), визначати для себе "оптимальний спосіб здійснення життя" (К.О. Абульханова-Славська), підлітку важливо усвідомлювати себе суб'єктом власної активності і таким чином конструювати знання щодо оточуючого світу та себе у цьому світі.

Підлітки прагнуть глибше розібратися у своєму характері, у своїх почуттях та вчинках, правильно оцінити себе та свої можливості в ході

постійного зіставлення з певними художніми образами, зображеними в певному виді мистецтва властивими йому засобами. У цьому плані приналежності духовного пласту культури, даної у формах мистецтва, традицій, обрядів, звичаїв тощо тісно пов'язане з індивідуальними переживаннями підлітка – суб'єкта художньої діяльності, свого унікального життєвого світу як психологічного простору [3, с. 524]. Це особливо актуально, зважаючи на те, що головним психологічним набуттям підліткості є відкриття свого внутрішнього світу.

Вивчаючи свої особливості, розмірковуючи про себе у минулому, теперішньому і майбутньому, аналізуючи свої домагання у взаєминах і діяльності, підліток реалізує свою потребу в самоідентифікації. В процесі пошуків свого "Я" (цінностей, ідеалів, поглядів), набуття ідентичності, самоствердження і саморозвитку у підлітків на рівні самоусвідомлення формується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів "Я", "Я-концепція" [1, с.104]. Образ Я підлітка оформлений його почуттями, а самооцінка фіксована на своїй унікальності, включає такі його емоційні характеристики, як любов, ненависть, чуттєвість. При цьому уявлення про себе породжує особистий міф підлітка – історію, яку він розказує собі про себе ж [10, с. 125].

Мистецький твір підлітка, створений засобами народного мистецтва, зокрема вишивального та писанкарського, постає певним текстом, що має на меті втілення або вираження "Я" підлітка. Створюючи власні мистецькі твори, підліток розвиває свою здатність виходу за межі певних культурних моделей, що наслідуються, та створює індивідуально неповторні символічні наративи відповідно до власного життєвого досвіду. У художньо-естетичному образі писанки та вишивки загальні властивості та ознаки зображуваних явищ опосередковуються через особисте, неповторне, суб'єктивне сприймання та переживання підлітка.

Міфопоетична модель символічного поля вишивки та писанки обумовлює створення символічних текстів, що забезпечують втілення найглибших смислів особистості. Такі тексти нереалістичні, афективно забарвлені, можуть з'являтися поза волею автора, втілюючи у символічній формі його "Я". Тобто, у вишитому та "написаному" творі за допомогою певних художніх та естетичних образів відбувається вираження емоційних переживань підлітка, які тісно пов'язані з його буденним життям. Афективне життя при цьому слугує джерелом формування певної індивідуальної символіки (індивідуальна архаїчна мисле діяльність) як культурний спосіб організації психологічного досвіду, як втілення певного міфологічного змісту.

З метою сприяння усвідомленню підлітками своїх почуттів, підкріплення їх позитивного емоційно-ціннісного самосприймання та актуалізації у підлітків мотивів самотворення, нами було сформовано тренінгову групу учнів підліткового віку, які вже мають достатній рівень підготовки у народному мистецтві. Метою впливу в межах запропонованої методичної розробки шляхом актуалізації емоційно-чуттєвого компоненту суб'єктного досвіду підлітків у наративному тексті вишивки та пи-

санки була гармонізація розвитку їх особистості через розвиток у них здатності самовираження, самопізнання і самопрезентації у творчій роботі.

Опишемо методику та організацію дослідження. Структура заняття складається з двох частин. Перша частина – невербальна, творча, неструктурована. Основним засобом самовираження у цих ситуаціях постає образотворча діяльність (створення зображення). Тут використовуються різноманітні механізми невербального самовираження і візуальної комунікації. Друга частина заняття – вербальна і формально більш структурована. Вона припускає словесне обговорення, а також інтерпретацію створених об'єктів й асоціацій, які виникли. Використовуються механізми невербального самовираження і візуальної комунікації. Відбувається обговорення історії виникнення задуму і кінцевого вигляду творчої роботи, ідентифікації дитини із зображенням, аналіз кольорів, які були застосовані у роботі.

Кожне заняття проводиться за такою процедурою: 1) настрої ("розігрів"); 2) актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів; 3) індивідуальна образотворча робота (розробка теми); 4) етап вербалізації (активізація вербальної і невербальної комунікації); 5) завершальний етап (аналіз рефлексії). Етапи названі умовно. Їх кількість може змінюватися залежно від мети, теми, темпу роботи учасників.

Програма передбачає десять занять тривалістю 1 година 30 хвилин. Заняття проводилися два рази на тиждень. Апробація програми проходила протягом травня-червня 2011 р. на базі ЗОШ I-II ст. с. Копанки Калуського району Івано-Франківської області. У заняттях брали участь учні 6-8 класів загальноосвітніх закладів освіти із с. Копанки, с. Негівці, с. Довга-Войнилівська. До тренінгової програми було залучено 12 учнів.

Учасники тренінгової групи, аналізуючи власні роботи, зазначали, що за їх змістом криється не лише зміст зовнішньої картини, яку ми бачимо на полотні чи писанці, а й утілення сутності певного життєвого етапу, життєвої ситуації. За кожною творчою роботою підлітків закріплені досвід, не лише естетичного споглядання та творення, а й життєвий досвід. Інколи досліджувані працювали над однією творчою роботою роками. Відповідно за нею закріплені певні емоції, переживання, почуття, як нагадування про нього.

Зокрема Вікторія Ф. (16 років.) під час аналізу своєї вишитої сорочки вказує: "Основою композиції є квітка. Вона є символ пишності природи, її розкішного квітування, щедрості плодів. Верх та рукава сорочки прикрасила червоними трояндами, що символізують любов. Мені хотілося б, щоб її у моєму житті було якомога більше. А улюбленим моїм сюжетом вишивки є фантастичний птах – символ кохання, родинного щастя і уособлення дитячих мрій".

Програма занять.

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
1	2	3
1	"Чарівна країна моїх почуттів"	Аналіз у вибраних дітьми власних робіт емоцій та почуттів, які вони втілювали в художньо-естетичні образи; виокремлення визначальних чинників, які впливали на вибір сюжету та теми творчої роботи.
2	"Світ моїх думок"	Визначення дітьми власного символізму декоративної композиції творчої роботи; аналіз візерунку та форми композиції.
3	"Дерево життя"	Створення дітьми за допомогою вишивки та писанки композиції "Дерево життя", аналіз "розгортання" орнаменту на канві, визначення підлітками ліній розвитку композиції як проєкції динаміки їх життя.
4	"Моя домівка – моя фортеця"	Створення підлітками за допомогою вишивки композиції "Дерево роду", аналіз фрагментів та їх символіки як суб'єктивного відображення сімейної атмосфери та майбутнього розгортання родинного шляху.
5	"Суб'єктивний образ суб'єктивного світу"	Визначення сюжету підлітками творчої роботи, аналіз ними створеного образу як можливого символічного образу себе самого.
6	"Грані мого "Я"	Аналіз підлітками улюблених творчих робіт, пошук у них спільного та відмінного; співставлення ними особливостей періодів життя, коли виконувалися ці роботи, пошук у них особливих моментів.
7	"Я – це я і це чудово"	Створення підлітком подарунку для себе за допомогою писанки та вишивки, аналіз змісту композиції та визначення підлітками глибинних внутрішніх цінностей, життєвих переваг, ресурсів.
8	"Світ фантазії"	Створення декоративної композиції підлітками відповідно до власних ідей та фантастичних уявлень, аналіз композиції відповідно до індивідуальних символічних образів, а не значення орнаментальних символів традиційного мистецтва.
9	"Мета-форичний автопортрет"	Вираження підлітками у декоративній композиції символічного автопортрету як уявлення про себе.
10	"На зустріч мрії"	Створення підлітками декоративної композиції омріяного майбутнього, аналіз ідейного змісту композиції, особливостей її розташування на канві, вибору кольорів, визначення можливих шляхів досягнення мрії.

Софія Т. (15 років) розповідала про вишитий нею рушник: "Я продовжила вишивати цей рушник слідом за моєю бабусею та мамою. Орнамент "Дерево Роду" я доповнила горщиком. Його я зобразила широ-

ким, щоб він був стійким: від цього залежить міцність і стабільність життя моєї родини, щоб вона не була зруйнована життєвими негараздами. Нижні гілки схилені донизу – це прадід та прабаба, які уже померли. Інші три гілки символізують дідів, батьків та мене з братом. Вони тягнуться вгору. На цих гілках я вишила квіти овальної форми із зерниною всередині. Ці квіти позначають можливість зародження нового життя у нашій родині. На рушнику я залишила багато білого "незашитого" місця. Це для того, щоб залишити місце для Божого благословення. Мама казала, що воно буде підживлювати наше "Дерево Роду".

Надія Н. (15 років), описуючи свою серветку, зазначала: "Саме стан природи (пори року, шум, тиша, вітер, дощ, шелестіння листя) здатний надихнути на вишивання. Коли я починаю вишивати, я майже не думаю, як я це робитиму. Я просто висловлюю те, що відчуваю, – все, що мене хвилювало.. І квіти, і візерунки виходять неначе самі по собі..".

Катерина С. (13 років) описувала свою писанку так: "Я обираю барви найяскравіших кольорів, щоб передати трикутнички тонесенькими синіми смужечками, "ружу" – жовтими лініями. І вони разом із зеленими посилюють ніжність і тепло. Цю писанку я подарую своєму однокласнику, як символ моєї прихильності до нього".

Зображені підлітками різноманітні орнаменти у вишивці та писанці перестають бути просто абстрактними зображеннями, з ними набуває зв'язку конкретний особистісний досвід. Символи орнаментальних схем залучаються до інших контекстів, а відтак змінюється їх розуміння. Але особливо важливим є те, що для тих, хто спостерігає за їх творчістю, починає відкриватися внутрішній світ підлітка-автора і його відчуття. Тобто йдеться про той суб'єктивний погляд на речі, який не транслюється буквальним змістом. Таким чином, базові культурні зразки задають схему інтерпретації підлітком навколишнього середовища та свого власного досвіду. Причому, включаючись до його внутрішніх структур, вони стають схемами орієнтації та самовираження дитини у світі.

У ході аналізу вишитого та "написаного" підлітком твору перед нами постає проблема присвоєння смислу орнаментальному зображенню. Тут ми зустрічаємося із комбінацією колективних смислів, що є результатом спільної мотиваційної єдності та діяльності суспільства; індивідуальних смислів, що складають образ світу кожної людини; на нашу думку, саме така комбінація породжує розуміння смислів цих зображень. Розвиваючи цю думку, О. Леонтьєв також аналізує смисл як суб'єктивну складову значення. Але суб'єктивність розглядається ним не як процесуальний аспект розуміння, а як зіставленість значення з актуальними мотивами, тобто виявляється його наповненість пристрасним баченням [7, с. 116]. Враховуючи це, при оцінюванні створеного підлітком орнаменту в ході занять ми виходили із трьох критеріїв: 1) будова орнаментальної композиції та співвідношення її частин; 2) смисловий зміст орнаменту; 3) чуттєве його сприймання [5, с.126].

Очевидно, що змістом взаємодії підлітка із твором народного мистецтва є циркуляція смислів від особистості підлітка до предметних

форм мистецтва і у зворотному напрямі. До цього процесу, на думку Н. Чепелевої, відносяться сприймання та інтерпретація культурних явищ суб'єктами культури – процеси індивідуального і колективного розуміння – ідентифікація, "перекодування" символіки, осмислення сутнісних ознак та функцій культурних явищ; їх поняттєва та оцінювальна інтерпретація; символічне "присвоєння" культурних форм суб'єкта сприймання мистецтва та його самоідентифікація і самомаркування за допомогою цих форм; символізація та маркування життєвого середовища [11, с. 53].

Отже, культура надає особистості моделі для осмислення реальності, опираючись на які, особистість створює приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки. У зв'язку з цим Н. Чепелева припускає, що в процесі розвитку особистості нею створюються різні типи наративів залежно від особливостей соціокультурного оточення та формування особистої ідентичності. Вони, у свою чергу, відображають суб'єктивний досвід взаємодії особистості із соціокультурним оточенням, об'єктивований у відповідних наративних структурах [11, с. 54].

Наративна суб'єктність підлітка проявляється тут у розвитку навичок саморефлексії, що виражає його ставлення до зображеної у творі мистецтва реальності, стверджує у ньому через рефлексію різноманітні презентації подій, що будь-коли мали місце у взаємодії підлітка з соціумом. Зважаючи на те, що народне мистецтво тісно пов'язане з оточуючим середовищем, мистецький образ іноді є непрямим відображенням життя, своєрідною антитезою до нього. Очевидно, що в естетичному відображенні у повсякденному житті якась сторона нашої психіки не знаходить виходу. І в цих випадках за допомогою уяви створюється певний міфологічний образ окремих елементів світу, у якому когнітивно-емоційні складові на рівні індивідуального естетичного досвіду продукують міфологічну символіку.

Висновок. Наративна активність підлітка, яка реалізується засобами народного мистецтва, передбачає активну позицію до означуваних на полотні чи писанці подій автора власного життєвого шляху. Окрім того, наративна суб'єктність підлітка засобами народного мистецтва втілюється у його потребі виступити перед собою (автонаратив) або іншими (через різні види презентаційних наративів) і таким чином відчувати себе першопричиною по відношенню до світу. Особливим переживанням суб'єктності підлітка у наративі є усвідомлення та переживання ним можливості для творчості, включення його у життєві структури, повноту самовираження та інтенсивну взаємодію з життям через "оповідання" про нього. Важливо зазначити також, що, з одного боку, наратив підлітка перебуває у певній залежності від життєвих подій, які відбуваються з ним, з іншого боку, він сам визначає ці події. Ступінь впливу підлітка на створення життєвих наративів визначає ступінь становлення його суб'єктом власного життя.

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія / І.С. Булах. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Психология личности. Учебное пособие / под ред. проф. П. Н. Ермакова, проф. В. А. Лабунской. — М. : Эксмо, 2007. — 653 с.
3. Иванов С. П. Психология художественного действия субъекта / С. П. Иванов. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2002. – 640 с.
4. Карпенко О. Г. Соціальне становлення особистості підлітка в тимчасових об'єднаннях за інтересами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки" / О. Г. Карпенко. – К., 1999. – 18 с.
5. Кожин П.М. О древних орнаментальных системах Евразии. // Этнознаковые функции культуры. – М. : Наука, 1989. – 224 с.
6. Кучеренко С. Методолічні підходи до вивчення самосвідомості особистості підлітків та юнаків // Психологія і суспільство. – 2009. – №1. – С.134-151.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Масієнко Ю.О. Структурно-динамічні ознаки "Я-тексту" особистості: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 21с.
9. Психология личности. Учеб. пособие / Под ред. проф. П.Н.Ермакова, проф. В.А.Лабунской. – М. : Эксмо, 2007. – 653 с.
10. Психология подростка: учебник / под ред. члена-корреспондента РАО А.А. Реана. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. – 408 с.
11. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистісного досвіду: [монографія] / за редакцією Н.В. Чепелевої. – Педагогічна думка, 2008. – 256 с.
12. Шиловська О.М. Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистості: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2003. – 22 с.

The psychological mechanisms of constructing of creation narrative teenagers by the tools of folk art, are studied in the article. Represented experimental-methodical routine from optimization of creation of teenager by the tools of folk art in the group of children of teens.

Keywords: *subjectivity of teenager, folk art, narrative.*